The Greek Review of Social Research

Vol 28 (1976)

28 Γ'

Μεταβίβαση κουλτούρας μέσα στην οικογένεια στην εποχή της τεχνικο-επιστημονικής επαναστάσεως

Ivan Vitanyi, Χρυσούλα Λασκαράτου

doi: [10.12681/grsr.353](https://doi.org/10.12681/grsr.353)

Copyright © 1976, Ivan Vitanyi, Χρυσούλα Λασκαράτου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Vitanyi, I., & Λασκαράτου Χ. (1976). Μεταβίβαση κουλτούρας μέσα στην οικογένεια στην εποχή της τεχνικο-επιστημονικής επαναστάσεως. *The Greek Review of Social Research*, 28, 300–308. <https://doi.org/10.12681/grsr.353>

μεταβίβαση κουλτούρας μέσα στην οικογένεια στην εποχή της τεχνικο-έπιστημονικής έπαναστάσεως

του
Ivan Vitanyi

Διευθυντή του 'Ινστιτούτου
Πολιτισμού της Βουδαπέστης

Μετάφραση: Χρυσούλα Λαγκαράτου

Δέν επιθυμούμε νά μακρηγορήσουμε πάνω στούς λόγους γιά τούς όποιους τό παραπάνω θέμα άποτελεί τό άντικείμενο τής έρευνάς μας: τό υιοθέτησε ή Προπαρασκευαστική Έπιτροπή στή συνεδρίαση πού έγινε στή Μόσχα τόν 'Απρίλη τοῦ 1976. Στο κείμενο πού ακολουθεῖ θά προσπαθήσουμε νά εξετάσουμε ποιόι τομεῖς θά πρέπει νά έρευνηθοῦν, τόσο σχετικᾶ μέ τήν κουλτούρα, όσο καί μέ τήν οίκογένεια, ή μάλλον ἀναφορικά μέ τή σχέση ἀνάμεσά τους.

Αὐτό θά καθορίσει τό πλαίσιο τής συζητήσεώς μας: πρῶτα θά πρέπει νά μιλήσουμε (1) γιά τήν κουλτούρα, στή συνέχεια (2) γιά τήν οίκογένεια καί τέλος (3) γιά τή σχέση τῶν δύο. Κατόπιν θά μπορέσουμε νά ἀσχοληθοῦμε μέ τό καθαυτό πρόγραμμα τής έρευνάς μας.

Ι. σχέση κουλτούρας καί οίκογένειας: θεωρητικές ὑποθέσεις

1. «Κουλτούρα»

Ἄπ' ὅπου καί νά ξεκινήσουμε, δέν μποροῦμε νά μήν ὀρίσουμε σέ γενικές γραμμές τό περιεχόμενο μέ τό ὅποιο ή έννοια τής κουλτούρας θά χρησιμοποιηθῇ στήν έρευνα, γιατί, σέ τελευταία ἀνάλυση, αὐτό θά προσδιορίσει τό ἀντικείμενο τής έρευνάς μας. Δέν πρέπει, φυσικά, νά καταπιαστοῦμε μέ συζητήσεις σχετικᾶ μέ τό τί ἀποτελεῖ τήν κουλτούρα. Οὔτε καί ἔχουμε τήν πρόθεση νά δώσουμε κανένα ὀρισμό, ἀλλά θά προτιμοῦσαμε μάλλον νά καταγράψουμε τίς διαστάσεις, οἱ ὁποῖες, κατά τή γνώμη μας, καθορίζουν τή θέση τής κουλτούρας.

Ὅποιοδήποτε γνωστό ὀρισμό τής κουλτούρας καί ἂν ἀρχίσουμε νά ἀναλύουμε, βρίσκουμε πάντοτε τά ἑξῆς στοιχεῖα:

- Ἡ κουλτούρα εἶναι *σχέση*, εἶναι, δηλαδή, ή σχέση ἀτόμων καί κοινοτήτων πρὸς τίς ἀντικειμενικοποιήσεις πού δημιουργήθηκαν ἀπό τούς ἴδιους, (καθὼς καί ἀπό ἄτομα καί κοινοτήτες παλαιότερων ἐποχῶν).
- Οἱ ἴδιες οἱ ἀντικειμενικοποιήσεις ἔχουν δύο ὄψεις πού ἀλληλοσυμπληρώνονται: ἀπό στατική ἀποψη εἶναι δομές, ἀπό δυναμική ἀποψη εἶναι δραστηριότητες καί ἀποτελοῦν μορφές συμπεριφορᾶς.
- Σύμφωνα μέ ἄλλη κατάταξη, οἱ ἀντικειμενικοποιήσεις μποροῦν ἐπίσης νά εἶναι α) *ἀντικείμενα* β) *θεσμοί*, *ἔθιμα*, γ) *διανοητικές ἀντικειμενικοποιήσεις* (γλωσσικές, καλλιτεχνικές, ἐπιστημονικές, φιλοσοφικές, θρησκευτικές, νομικές, πολιτικές κτλ. σκέψεις, ἰδέες, ἔργα).

Ὡστόσο, τοῦτο τό σύστημα διαστάσεων, πού καθορίστηκε μ' αὐτό τόν τρόπο, εἶναι τόσο γενικό ὥστε —στήν προσπάθειά μας νά ὀρίσουμε τή *σφαῖρα τής ἐγνωρότητάς του*—θά φαίνονταν πῶς ἀποτελεσματικό νά ἐξακριβώσουμε τί δέν *ἀνήκει* στήν έννοια τής κουλτούρας. Ἄν ξεκινήσουμε ἀπό

τὸ γεγονός ὅτι ὁ "Ἀνθρώπος χτίζει ἕναν κόσμον ἀνθρώπων ἀντικειμενικοποιήσεων, ὡς ἰδιαίτερον ἀνθρώπινο κόσμο (σὺν δευτέρῃ φύσιν), θὰ πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι δὲν ὑπάρχουν κοινωνικά φαινόμενα χωρὶς παράλληλα νὰ παρατηροῦνται καὶ πολιτιστικά φαινόμενα, καὶ τὸ ἀντίστροφο. Γιατί, ὁμως, χρησιμοποιοῦμε διαφορετικούς δρους γιὰ τὴν κουλτούρα καὶ γιὰ τὴν κοινωνία;

Τὰ πολιτιστικά καὶ τὰ κοινωνικά φαινόμενα δὲν εἶναι δυνατό νὰ διαχωριστοῦν: "Ὅλα τὰ κοινωνικά φαινόμενα καὶ οἱ δραστηριότητες ἔχουν κάποια πολιτιστική ἄποψη, ἐνῶ, ἀντίθετα, δὲν ἀνήκουν ὅλα τὰ κοινωνικά φαινόμενα στὴν ἐννοιολογική σφαῖρα τῆς κουλτούρας. Ἡ κουλτούρα, λοιπόν, ἀποτελεῖ μιὰ *δὴν τῆς κοινωνίας* ἀλλὰ δὲν ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν κοινωνία. Ἡ παραγωγή ἀγαθῶν, οἱ πολιτικές καὶ συλλογικές πράξεις ἔχουν ὅποσδήποτε πολιτιστικές ὅψεις· ὥστόσο, δὲν μπορούν νὰ χαρακτηριστοῦν σὰν πολιτιστικές δραστηριότητες *ταυτόσημες* μὲ τὴν ἀφομοίωση ἀντικειμενικοποιήσεων ποῦ εἶναι ἀναγκαῖες γιὰ τὴν παραγωγή, ἢ μὲ τὸ διάβασμα ἐνὸς πολιτικοῦ βιβλίου.

Στὴν ἀναζήτηση μιᾶς ἀπαντήσεως στὸ ἐρώτημά μας, ἄς ἀναφέρουμε τὴν ἄποψη τοῦ Ε. Μαίκαριαν, ὅτι ἡ κοινωνία καὶ ἡ κουλτούρα ἔχουν δύο διαφορετικά σημεῖα προσεγγίσεως πρὸς τὸ «κοινωνικό σύστημα»· ἡ ἴδια πραγματικότητα ἐξετάζεται σὲ *δομικο-μορφολογικό* ἐπίπεδο στὴν πρώτη περίπτωση καὶ σὲ *λειτουργικό* ἐπίπεδο στὴ δεύτερη. Κατὰ συνέπεια, τόσο ἡ παραγωγή, ὅσο καὶ ἡ κατανάλωση ὑλικῶν ἀγαθῶν ἢ πράξεων, ποῦ ἀποβλέπουν στὴ διατήρηση ἢ τὸν μετασχηματισμὸ κοινωνικῶν σχέσεων, δὲν μπορούν νὰ θεωρηθοῦν σὰν ἄμεσες πολιτιστικές δραστηριότητες, μολονότι καὶ οἱ δύο ἔχουν τὴν πολιτιστική τους *πλευρά*: συγκεκριμένα, *τὸν τρόπο παραγωγῆς τοῦ προϊόντος· τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐπιτελεῖται μιὰ κοινωνικὴ πράξη*. Κατὰ συνέπεια, στὴ σφαῖρα τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, κουλτούρα δὲν θεωρεῖται ἡ δημιουργία ἀτομικῶν ἀντικειμενικοποιήσεων (γιατί δὲν ὑπάρχει πιά καμιά μεσολάβηση σ' αὐτὲς τὶς δραστηριότητες) ἀλλὰ αὐτὴ συνίσταται ἀπὸ τὸν τρόπο παραγωγῆς, ἐνέργειες, δηλαδή, ἀπὸ τὴν *σχέση μὲ τὶς ἀντικειμενικοποιήσεις*. Πιὸ συγκεκριμένα: ἀπὸ τὴν σχέση πρὸς τὸ σύνολο ὧν τὸν ἀντικειμενικοποιήσεων στὴν πορεία τῆς δημιουργίας, ἀφομοιώσεως καὶ χρησιμοποιήσεως τῶν ἀτομικῶν ἀντικειμενικοποιήσεων.

Σὰν ἀνακεφαλáιση, προτείνουμε τὴν ἀκόλουθη διατύπωση:

Κοινωνία εἶναι ἡ διὰ μέσου τῆς ἀντικειμενικοποιήσεως μεταβιβαζόμενη σχέση ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο (αὐτὴ ἡ μεσολαβητικὴ μεταβίβαση ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας), ἐνῶ κουλτούρα εἶναι ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἀντικειμενικοποίηση ποῦ μεταβιβάζει τὴν σχέση

ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο. (Ἐννοεῖται ὅτι ἡ σχέση ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο καὶ στὶς δύο περιπτώσεις περιλαμβάνει τὰ ἄτομα, τὶς διαφορὲς ἀνθρώπινες κοινωνίες, ἀπὸ τὶς μικρότερες ὡς τὶς μεγαλύτερες.)

"Ὅλα αὐτὰ καθορίζουν τὴ θεμελιακὴ σύλληψη τῆς ἐρευνᾶς μας. Κατὰ συνέπεια, τὸ πρῶτο πράγμα ποῦ πρέπει νὰ μελετήσουμε εἶναι *τί ἀντικειμενικοποιήσεις μεταβιβάζει ἡ οἰκογένεια* (ἡ ἄλλες κοινότητες καὶ θεσμοὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις) *στὰ μέλη της καὶ μὲ τί τρόπο προτείνεται ἡ χρησιμοποίησή αὐτῶν τῶν ἀντικειμενικοποιήσεων.*

Ἡ οὐσία αὐτῆς τῆς διατυπώσεως εἶναι ὁ *τρόπος* μὲ τὸν ὁποῖο χρησιμοποιοῦνται οἱ ἀντικειμενικοποιήσεις, καὶ ὄχι μόνο τὸ *εἶδος* τῶν ἀντικειμενικοποιήσεων ποῦ μεταβιβάζονται. Οἱ περισσότερες κοινωνιολογικο-πολιτιστικές ἐρευνες εἶναι ἐλλιπεῖς, γιατί καταγράφουν μόνο τὴ διάχυση τῶν ἀτομικῶν ἀντικειμενικοποιήσεων, χωρὶς νὰ λαμβάνεται ὑπόψη ὅτι βιώνονται κατὰ πολλὴ διαφορετικὸς τρόπος στὴν καθημερινότητα τῶν ποικίλων ἀνθρώπινων κοινοτήτων. Αὐτὴ ἡ διαφορὰ μπορεῖ νὰ ἀποδειχθῇ, π.χ., μὲ τὴ λειτουργικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ λαϊκὴ καὶ τὴν αὐτόνομη τέχνη:

—*Ἡ λαϊκὴ τέχνη* (στὴν ἀρχικὴ τῆς μορφῇ) δὲν καταγράφεται, δὲν παραδίδεται γραπτῶς, δὲν παίρνει τὴ μορφὴ προϊόντος, ἀλλὰ ὑπάρχει μόνο σὲ δραστηριότητες μετασχηματιζόμενης καὶ ἀναζωογονούμενης συνεχῶς σὲ μεταβλλόμενες παραλλαγές (ἔχει, δηλαδή, μεταβλητὸ καὶ ἀκαθόριστο χαρακτήρα). Εἶναι ἀναπόσπαστο μέρος τῆς καθημερινῆς ζωῆς, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποσυνδεθῇ ἀπὸ τὶς ἄλλες κοινωνικὲς δραστηριότητες τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ ἀποκτᾷ ἀξία μόνο ὅταν χρησιμοποιεῖται (κατὰ συνέπεια, ἡ μορφή τῆς ἀξίας τῆς εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν οἰκονομικὴ κατηγορία τῆς ἀξίας χρήσης). Μέσα στὰ πλαίσια τῶν δραστηριοτήτων τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων ποῦ ζοῦν τὴ ζωὴ τῆς λαϊκῆς τέχνης, ἡ δημιουργία καὶ ἡ ἀποδοχὴ εἶναι ἀδιαχώριστες (οἱ δραστηριότητες τούτες ἔχουν ἔντονο δημιουργικὸ χαρακτήρα), δὲν ὑπάρχει διάκριση ἀνάμεσα στὴν «παραγωγή» καὶ στὴν «κατανάλωση», οὔτε ἡ λειτουργικὴ σημασία τῶν καλλιτεχνῶν καὶ τοῦ κοιντοῦ διαφέρει ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας· ἐξεταζόμενη κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς τέχνης, ἡ κοινωνία δὲν χωρίζεται στὴν ὁμάδα ἐκείνων ποῦ ἔχουν πρόσβαση (δηλαδή, ποῦ μονοπολοῦν τὴ γνώση; Lenneg καὶ Liebhaber) καὶ στὴν ὁμάδα ἐκείνων ποῦ ἀποκλείονται.

—*Ὁ τρόπος ζωῆς τῆς αὐτόνομης τέχνης* εἶναι τελείως διαφορετικὸς. Ἡ αὐτόνομη τέχνη καταχωρεῖται, καταγράφεται, παίρνει μιὰ ὀρισμένη μορφή προϊόντος (δηλαδή, ἔχει ἀμετάβλητο καὶ ὀριστικὸ χαρακτήρα), ποῦ δὲν πρέπει νὰ ἀλλάξει, ἔχει μονάχα ἀνταλλακτικὴ ἀξία καὶ εἶναι δυνατό νὰ ἀποβῇ ἐξίσου χρήσιμη στὸν δημιουργό της (ποῦ μπορεῖ νὰ ζῇ ἀπὸ τὴν «πώληση» τῆς δημιουργίας) καὶ τὸν

καταναλωτή της. Ἔτσι, ἡ δημιουργία καὶ ἡ ἀποδοχὴ ἀποσυνδέονται, ὅπως ἡ «παραγωγὴ» καὶ ἡ «κατανάλωση» ἢ ὁ καλλιτέχνης καὶ τὸ κοινόν· κάθε δραστηριότητα πού συνδέεται μὲ τὴν τέχνη ἀπομονώνεται ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ κατέχει μιὰ ξεχωριστὴ θέσιν στὴ δομὴ τῆς ζωῆς. Αὐτὸς εἶναι ὁ τρόπος πού διαχωρίζεται ἡ ομάδα ἐκείνων πού ἔχουν πρόσβαση στὴν κουλτούρα, ἀπὸ τὴν ομάδα ἐκείνων πού ἀποκλείονται ἀπ' αὐτή.

Αὕτῃ τῇ διαφορᾷ, κατὰ τὴ γνώμη μας, δὲν ἰσχύει μόνο οἱς τέχνες, ἀλλὰ σ' ὅλους τοὺς κλάδους τῆς κουλτούρας. Στὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη, λόγου χάρι, ὑπάρχει ἀντιπαράθεση μεταξὺ δοξασίας (πίστης) καὶ γνώσης, τίς ὁποῖες ὁ Πλάτων ξεχώρισε μὲ τοὺς ὅρους *δόξα* καὶ *ἐπιστήμη*, μιὰ διάκριση πού ἀπέκτησε μεγάλῃ σημασίᾳ στὴν κοινωνιολογικὴ ἔρευνα. Ξαναβρίσκουμε τὴν ἴδια διωτικὴ ἀντίληψη στὴν Ἠθικὴ (κοινὴ καὶ αὐτόνομη Ἠθικὴ), στὴν πολιτικὴ συμπεριφορὰ, στὴ συμπεριφορὰ τῆς ἐργασίας (τὴν ὁποία ὁ Marx διακρίνει σὲ ἐργασία καὶ μόχθο), ἀκόμη καὶ στὴ γλωσσικὴ συμπεριφορὰ μὲ τὴ γενικότερη ἔννοιά της (ἡ χρῆσις «ἐπεξεργασμένων» καὶ «μὴ ἐπεξεργασμένων» κωδικῶν στὴν κοινωνικο-γλωσσολογία τοῦ Bernstein).

Δὲν ὑπάρχουν ἐδῶ τὰ ἀπαραίτητα περιθώρια γιὰ μιὰ λεπτομερῆ ἀνάλυση αὐτὸν τὸν ἐπιπέδον ζωῆς τῆς κουλτούρας: αὐτὸ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ σημεῖα στὰ ὁποῖα ἔχει συγκεντρώσει τὴν προσοχή της ἡ θεωρητικὴ ἔρευνα στὸ Ἰνστιτούτο μας. Ἀπὸ τίς διαστάσεις πού ἀναφέραμε στὸ παραπάνω παράδειγμα (λαϊκὴ καὶ αὐτόνομη τέχνη) θὰ ἐπιλέξουμε τρεῖς, οἱ ὁποῖες θεωροῦμε ὅτι ὀριοθετοῦν ὁλόκληρο τὸ πρόβλημα:

—Ἡ πρώτη διάσταση σχετίζεται μὲ τὴν ἴδια τὴν ἀντικειμενικοποίηση καὶ συλλαμβάνεται στὸ συσχετισμὸ τῆς ὕλης καὶ τῆς ἐνεργοῦ μορφῆς τῆς δημιουργίας. Ἡ ἐνεργὸς μορφή ὑπερσχύει στὸ πρῶτο ἐπίπεδο, ὅπου τὸ προϊόν δὲν ἔχει ἀκόμη διασπασθῇ ἀπὸ τὴν πράξιν τῆς δημιουργίας, ὁ κώδικας δὲν εἶναι ἐπεξεργασμένος, ἡ ἐργασία εἶναι μεταβλητὴ καὶ ἀκαθόριστη. Στὸ δεύτερο ἐπίπεδο ἡ μορφή τοῦ προϊόντος χωρίζεται ἀπὸ τὴν πράξιν τῆς δημιουργίας, μερικεὶς φορεὲς ἐντελῶς, καὶ ἐπομένως ὁ κώδικας εἶναι ἐπεξεργασμένος καὶ ἡ δημιουργία εἶναι ἀμετάβλητη καὶ ὁριστικὴ.

—Ἡ δεύτερη διάσταση ἀναφέρεται *στὴ σχέση ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο πού ἀναπτύσσεται ἀπὸ τὴν χρησιμοποίηση τῶν ἀντικειμενικοποιήσεων*.

Στὸ πρῶτο ἐπίπεδο εἶναι χαρακτηριστικὴ μιὰ ἀδιάσπαστη ἐνότητα ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο: ὁλόκληρὴ ἡ κοινότητα ἔχει πρόσβαση στὴν ἀντικειμενικοποίηση, ὁ δημιουργὸς καὶ ὁ ἀποδέκτης δὲν ἀποσυνδέονται οὔτε ἡ καθημερινὴ ζωὴ καὶ οἱ πολιτικεῖς δραστηριότητες ἢ οἱ διάφοροι κλάδοι πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν δραστηριοτήτων. Τὸ δεύτερο ἐπίπεδο χαρακτηρίζεται ἀπὸ διαφοροποίηση,

ἀπὸ κάθε ἀποψη: δὲν ἔχει πιά πρόσβαση στὴν ἀντικειμενικοποίηση ὁλόκληρὴ ἡ κοινότητα, ἡ κοινωρία δείχνει μιὰ πολὺπτυχὴ διαστρωμάτωση σχετικὰ μὲ τὴν ἀφομοίωση τῶν ἀντικειμενικοποιήσεων· ἡ παραγωγὴ καὶ ἡ κατανάλωση καθὼς καὶ ἡ δημιουργία καὶ ἀποδοχὴ διαχωρίζονται: τὸ ἴδιο συμβαίνει μὲ τὴν καθημερινὴ ζωὴ καὶ τίς αὐτόνομες ἀνθρώπινες δραστηριότητες καθὼς καὶ μὲ τοὺς ἐπὶ μέρους τομεῖς τῶν πολιτικῶν δραστηριοτήτων.

—Ἡ τρίτη διάσταση ἀναφέρεται στὴν ἀξιολογικὴ μορφή τῆς ἀντικειμενικοποιήσεως. Στὸ πρῶτο ἐπίπεδο εἶναι ταυτόσημὴ μὲ τὴν ἀξία χρήσης, μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, δηλαδὴ, σύμφωνα μὲ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία τοῦ Adam Smith, τοῦ Ricardo καὶ τοῦ Marx, καθορίζεται ἀπὸ τὴν οὐσία (quiddity) τῆς ἐπενδύμενης ἐργασίας. (Ἐδῶ προτιμᾶμε τὴν παλιὰ ἔννοια τοῦ ὄρου quiddity ἀπὸ τὴν ποιότητα: ὅπως χρησιμοποιοῦται σήμερὰ ὁ ὄρος quiddity, συνδέεται μὲ τίς διαστάσεις τοῦ καλύτερου καὶ τοῦ χειρότερου, ἐνῶ μὲ τὴν «ποιότητα» τῆς ἐργασίας ὁ Marx δὲν ἔννοεῖ τὴν ἐδικειμένη ἢ ἀνειδίκευτὴ φύσιν τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ τὴν οὐσία της, ἀνεξάρτητα ἐὰν πρόκειται, λόγου χάρι, γιὰ δουλειὰ μαργκοῦ ἢ γιὰ ἐργασία γεωργικῆς φύσεως.) Στὸ δεύτερο ἐπίπεδο πηγὴ τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας εἶναι ἡ ποσότητα ἀφηρημένης ἐργασίας. Αὐτὸς ὁ ρόλος τῶν ποσοτικῶν παραγόντων μπορεῖ νὰ παρατηρηθῇ σ' ὅλα τὰ εἶδη ἀντικειμενικοποιήσεως: σ' αὐτὸ τὸ δεύτερο ἐπίπεδο ἡ ἀντικειμενικοποίηση ὄχι μόνον διαχωρίζεται ἀπὸ τὴν δραστηριότητα, ἀλλὰ ἐπὶ πλεόν παίρνει μεγαλύτερες διαστάσεις καὶ ἀποκτὰ ἐπίσης πῶς πολὺπλοκὴ δομὴ.

Τὰ δύο ἐπίπεδα συνάπτονται μεταξὺ τους στὴν ὄντογένεση καὶ στὴ φιλογένεση, στὴ σύγχρονη ἱστορία καὶ κουλτούρα. Προκειμένου νὰ ἀποκτήσουν αὐτόνομη κουλτούρα, οἱ σημερινεῖς κοινότητες καὶ τὰ ἄτομα πρέπει νὰ ἐξοικειωθοῦν μὲ ἓνα ὁρισμένο εἶδος «λαϊκῆς» κουλτούρας, γιὰ τὸ δρόμος πρὸς τὴν αὐτόνομη κουλτούρα περνάει ὁπωσδήποτε ἀπὸ τὴ «συσσώρευση» λαϊκῆς κουλτούρας. Ἐδῶ εἶναι πού ἡ οἰκογένεια παίζει ἀποφασιστικὸ ρόλο, γιὰ τὴ ζωὴ τῶν οἰκογενειῶν ἡ ἀντικειμενικοποίηση, πού ἔχει ἀνταλλακτικὴ ἀξία, ἀναγκαστικὰ μετασχηματίζεται πάλι σὲ ἀξία χρήσης (ἢ χάνεται). Οἱ πραγματικοὶ δεσμοὶ μεταξὺ τῶν δύο καθορίζουν ὁλόκληρὴ τὴν πολιτικὴ «ὕπερδοξη». Ἡ σχέση τους εἶναι σχέση βάσης καὶ κορυφῆς: ὅσο πλατύτερη εἶναι ἡ λαϊκὴ κουλτούρα τόσο ὕψηλότερα μπορεῖ νὰ ἀνέβει ἡ κορυφή—«ὕψηλές κουλτούρες» χωρὶς πλατὴ θεμέλια μπορεῖ νὰ ἔχουν μεγάλῃ ἀξία, ὅσοσο εἶναι κοινωνικὰ ἀσταθεῖς καὶ διαπερνοῦν μόνο ὁρισμένα στρώματα τῆς κοινωνίας· ἀντὶ νὰ ἐξηγητοῦν ὁλόκληρὴ τὴν κοινωνία, ἀντιπροσωπεύουν τὰ ἐνδιαφέροντα μιᾶς τάξεως ἐκμεταλλευτῶν. Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά, ἀπὸ μόνῃ της ἡ εὐρύτητα τῆς βάσης δὲν ἀποτελεῖ ἐγγύηση γιὰ τὸ «ῥυθός» τῶν κορυφῶν.

Αυτό έχει μεγάλη σημασία, αν αντιληφθούμε ότι η θεμελιώδης τάση της άστικής ανάπτυξης έχει δύο όψεις: αναπτύσσει και ανιχνώνει την αυτόνομη κουλτούρα σε διάφορους κλάδους αφ' ενός, και αφ' ετέρου, καθιστά αυτή την αυτόνομη κουλτούρα άρπασιμη στις μάζες, ενώ επί πλέον τις στερεί από την παραδοσιακή λαϊκή κουλτούρα τους (όχι μόνο από τη λαϊκή τέχνη, αλλά ακόμη και από τις γνώσεις τους, τους δικούς τους κανόνες ήθικης συμπεριφοράς κτλ.). Το γεγονός αυτό δημιουργεί ένα κενό, το οποίο—στην καπιταλιστική δομή της πολιτιστικής μεταλλαγής—καλύπτεται από μία ορισμένη μορφή κουλτούρας που, μολονότι δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ούτε ως λαϊκή ούτε ως αυτόνομη, ωστόσο, έχει στοιχεία και από τις δύο. Αυτό είναι το σύστημα των καθημερινών γνώσεων, των μορφών δημόσιας συμπεριφοράς, της κουλτούρας της καθημερινής ψυχαγωγίας και πηγάει από την αυτόνομη κουλτούρα, μολονότι είναι άπλωσ σκιά της, άποκτά όμως ορισμένα λαϊκά χαρακτηριστικά γνωρίσματα με την καθημερινότητα.

Δεν μπορούμε εδώ να προχωρήσουμε βαθύτερα στην ανάλυση αυτής της διαδικασίας. Μίλησαμε γι' αυτήν, για να δείξουμε ότι, κατά τη γνώμη μας, το βασικό αντικείμενο των κοινωνιολογικο-πολιτιστικών έρευνών θα πρέπει να είναι η πραγματική σχέση ανάμεσα στους διάφορους τύπους (επίπεδα) πολιτιστικής μεταλλαγής και ότι επίσης η διάλυση των διαφόρων αντικειμενοποιήσεων θα πρέπει να μελετηθεί κάτω απ' αυτό το πρίσμα. Αυτή είναι η μέθοδος που δίνει ένα γενικό κοινωνιολογικό νόημα στην κοινωνιολογία του πολιτισμού: τα επίπεδα κουλτούρας δεν ακολουθούν τους δικούς τους ανεξάρτητους νόμους καθώς πραγματώνονται, αλλά υπόκεινται σε κοινωνική εξέλιξη, και ο συσχετισμός των επιπέδων μās επιτρέπει να εξακριβωσουμε την κοινωνική δομή. Πέρα απ' αυτό, η δομή της κουλτούρας επιδρά επίσης πάνω στις δυνατότητες κοινωνικής εξέλιξης. Για να επιτευχθεί υψηλότερη κοινωνική δομή, λόγου χάρι, είναι απαραίτητο ορισμένες ομάδες ανθρώπων (αν όχι ολόκληρη η κοινωνία) να έχουν πρόσβαση σε μία κουλτούρα που να τους επιτρέπει να βρίσκουν ένα σωστό προσανατολισμό στην κοινωνία, πράγμα το οποίο απαιτεί με τη σειρά του την άφομοίωση μιάς υψηλότερης πολιτιστικής δομής.

Εδώ γεννιέται το ερώτημα αν τα δύο επίπεδα της πολιτιστικής μεταλλαγής είναι ή τελευταία λέξη στην ιστορική εξέλιξη, ή μήπως μπορεί να βοηθή παραπέρα εξέλιξη, της οποίας τα επιτεύγματα δεν μπορούν πιά να ενσωματωθούν στο «δεύτερο επίπεδο». Σύμφωνα με τη Μαρξιστική αντίληψη της κοινωνικής εξέλιξης, μπορεί να βοηθή τέτοιο στάδιο: η παραγωγή που βασίζεται στην προτεραιότητα της ανταλλακτικής αξίας θα πρέπει να αντικατασταθεί με παραγωγή θεμελιωμένη πάνω σε

ισχυρότερη ενότητα αξίας χρήσης και ανταλλακτικής αξίας. (Στηριζόμενοι στη διαλεκτική της ουσίας-ποσότητας-ποιότητας, μπορούμε να αναφερόμαστε σ' αυτήν ως «αξία ποιότητας» ή ποιοτική αξία.) 'Ανάλογες τάσεις μπορούν να διαπιστωθούν και στη δομή της κουλτούρας: στον εκδημοκρατισμό των επιτευγμάτων της αυτόνομης κουλτούρας, στην πολιτιστική απελευθέρωση των τάξεων που καταπιέζονταν προηγουμένα, στην ένισχυση των ενεργητικών-συλλογικών μορφών πολιτιστικής δράσης δημιουργικού χαρακτήρα. Δεν μπορούμε, φυσικά, να υποστηρίξουμε την άποψη ότι μία διεθνική έρευνα ευρείας κλίμακας θα πρέπει να υιοθετήσει τη Μαρξιστική αντίληψη ως βάση.

Αυτή είναι η έρμηνεια της κουλτούρας, στην οποία μās οδηγεί μία όρθη έρμηνεία του ρόλου της τεχνικο-επιστημονικής επανάστασης. 'Η έρευνά μας δίνει έμφαση στη σημασία του μετασχηματισμού του τεχνολογικού επιπέδου. 'Ωστόσο, δεν θα ήταν άρκετο να εξετάσουμε ποιά νέα μέσα επικοινωνίας εισάγει στην πολιτιστική ζωή της οικογένειας ή τεχνολογική επανάσταση ή ποιές νέες συνθήκες προκαλούνται απ' αυτή τη διαδικασία. Κάτι τέτοιο θα μās έδειχνε μόνο την εξωτερική πορεία του μετασχηματισμού. 'Αν θέλουμε να ανακαλύψουμε κάτι σχετικά με την έγγενη φύση των αλλαγών, θα πρέπει να αναλύσουμε τη διαδικασία στην οποία οι σχέσεις των διαφόρων μορφών πολιτιστικής μεταλλαγής μεταβάλλονται μέσα από ολόκληρη την κοινωνική εξέλιξη και σάν συνέπεια την τεχνολογική ανάπτυξη. ('Ας προσθέσουμε ότι στην τεχνολογική ανάπτυξη πρέπει επίσης να διακρίνουμε τουλάχιστο δύο φάσεις: το στάδιο της βιομηχανικής ανάπτυξης, το οποίο τώρα πιά μπορεί να θεωρηθεί παραδοσιακό και το οποίο είχε συνοδευτεί από επιτάχυνση της αυτόνομης κουλτούρας, και το στάδιο της σύγχρονης τεχνικο-επιστημονικής επανάστασης, το οποίο έχει προκαλέσει ολόκληρες σειρές νέων φαινομένων και στην κουλτούρα. Μολονότι τα δύο επίπεδα συγχέονται εδώ κι εκεί, πιστεύουμε ότι υπάρχει μία ουσιαστική διαφορά μεταξύ των δύο αυτών μορφών ανάπτυξης: στη μία απ' αυτές τις μορφές η τεχνικο-επιστημονική επανάσταση και οι συνέπειές της εξελίσσονται πάνω σε θεμέλια που έχει βάλει μία ήδη πραγματοποιημένη βιομηχανική-τεχνολογική επανάσταση, ενώ στην άλλη μορφή η τεχνολογική ανάπτυξη, η οποία αξιοποιεί τα επιτεύγματα της σύγχρονης τεχνικο-επιστημονικής επανάστασης, πραγματοποιείται σε μία χώρα ή περιοχή ή οποία δεν έχει ακόμη ολοκληρώσει τη βιομηχανική επανάσταση.)

2. 'Η οικογένεια

Όταν εξετάζουμε την οικογένεια σάν μία από τις θεμελιώδεις μονάδες μεταβίβασης κουλτούρας, αντι-

παραβάλλουμε μιὰ μορφή ἀντικειμενικοποιήσεων με ἄλλες. Ἡ ἀντιπαραβολὴ ἀντικειμενικοποιήσεων μπορεῖ νὰ ἀποδοῦναι κοινὸ παρονομαστή, μιὰ μεθοδολογικὴ βάση γιὰ τὴν ἐρευνά μας. Ἐκκινώντας ἀπὸ δῶ, μποροῦμε νὰ βροῦμε μιὰ βάση γιὰ τὴν ταξινόμηση τῶν τύπων οἰκογένειας, μιὰ βάση κοινὴ μ' ἐκεῖνὴ πού χρησιμοποιήσαμε γιὰ τὴν ἀνάλυση τῆς κουλτούρας.

Πιστεύουμε ὅτι μὲ κανένα τρόπο δὲν μπορεῖ ἡ οἰκογένεια νὰ θεωρηθῇ ἀμετάβλητη, μόνιμη μονάδα, ἀλλὰ ὀφείλουμε νὰ ἐξακριβώσουμε τί μορφές κουλτούρας μεταβάλλονται ἀπὸ τοὺς διάφορους τύπους οἰκογένειας, δηλαδή, ποιές πολιτιστικὲς μορφές εἶναι σὲ θέση νὰ ἀφομοιώσουν τὰ μέλη της. Αὐτὸς φαίνεται νὰ εἶναι ὁ μόνος δρόμος γιὰ νὰ φτάσουμε σὲ συμπεράσματα πού μποροῦν νὰ ἐρμηνευτοῦν σωστά:

Στὴν τυπολογικὴ διαίρεση τῆς οἰκογένειας φαίνεται ὅτι εἶναι δυνατό νὰ ἐμμείνουμε στὴν ἴδια ἀρχὴ πού χρησιμοποιήσαμε στὴ διαίρεση τῆς κουλτούρας. Ἀπλοποιώντας καὶ γενικεύοντας τὰ πράγματα, μποροῦμε ἐδῶ νὰ διακρίνουμε πάλι δύο βασικοὺς τύπους. Ὡς τοὺς ὀνομάσουμε—ὑποθετικά—*παράδοσιακὸ καὶ αὐτόνομο* τύπο οἰκογένειας (μολονότι αὐτοὶ δὲν εἶναι οἱ καλύτεροι ὅροι καὶ ἡ χρῆση τους θὰ πρέπει νὰ ἀποσαφηνιστῇ).

Ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς κουλτούρας, ἔτσι κι ἐδῶ θὰ προσπαθήσουμε πρῶτα νὰ ὀρίσουμε τὰ *χαρακτηριστικά* πού διακρίνουν τοὺς δύο τύπους:

α) Ὁ *«παράδοσιακός»* τύπος οἰκογένειας βασίζεται στὴν κληρονομιά ἀπὸ δύο ἀπόψεις. Ἀπὸ ἱστορικὴ ἀποψη αὐτὸς ὁ τύπος εἶχε ἐξελιχθῇ νορίτερα, πρῶτοῦ ἐμφανιστοῦν ἡ ἐμπορευματικὴ παραγωγὴ καὶ ὁ καπιταλισμὸς ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου, οἱ δραστηριότητες αὐτοῦ τοῦ τύπου οἰκογένειας στηρίζονται πολὺ πάνω στὴ διατήρηση καὶ τὴ μεταβίβαση παραδόσεων.

Ἡ κατὰστασις αὐτὴ καθορίζει τὰ ἄλλα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς παραδοσιακῆς οἰκογένειας. Ἡ ἀρχικὴ τῆς μορφῇ βασίζεται στὴν ἐνότητα *παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως*, μὲ τὴν τάση νὰ παράγει πᾶν χρειάζεται ἡ οἰκογένεια. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἐσωτερικὴ δομὴ της ἐνώνει τὰ χαρακτηριστικά τῶν δεσμῶν αἵματος μὲ ἐκεῖνα μιᾶς παραγωγικῆς ἐπιχειρήσεως: ἔτσι, ἡ θέση τοῦ κάθε μέλους στὴν οἰκογένεια καθορίζεται ἀπὸ τὴν παράδοσιν ἀπὸ κεῖ προέρχεται ὁ ὅρος τοῦ Bernstein «οἰκογένεια προκαθορισμένων θέσεων» («positional family»). (Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐπίσης τὴν βάση τῆς χρήσεως τῆς γλώσσας: ὁ «μὴ ἐπεξεργασμένος κώδικας» στηρίζεται πάντα πάνω σὲ συμπαράζοντα πού δημιουργοῦνται ἀπὸ καταστάσεις.) Ἡ κοινωνία ἀποτελεῖται ἀπὸ μονάδες παρόμοιων οἰκογενειῶν καὶ ἡ ἀπλὴ συμπάραταξις (ἄθροιση) ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴ πάνω στὴν ὁποία βασίζεται ἡ ἐνοποίηση (πολλὲς οἰκογένειες μαζί δημιουργοῦν μιὰ

ἄγροτικὴ κοινότητα ἢ μιὰ κοινότητα χωριοῦ κ.ο.κ.). Ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ τῆς οἰκογένειας *περιλαμβάνει τὰ πάντα* καὶ ἀπὸ πολιτιστικὴ ἀποψη: οἱ νέοι ἀφομοιώνουν ὅλες τὶς παραδόσεις, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν τέχνη καὶ φθάνοντας μέχρι τὴν ἠθικὴ καὶ τὰ πρακτικὰ ἐπαγγέλματα, μέσα στὴν οἰκογένεια. Αὐτὴ ἡ ὁλότητα καθορίζεται ἀπὸ τὴν *ἀξία χρήσης*: ἡ παραγωγὴ καὶ ἡ κατανάλωσις δὲν διαχωρίζονται οὔτε στὰ ὑλικά ἀγαθὰ, οὔτε στὴν κουλτούρα. Ἄν χρησιμοποιήσουμε τὴν ὁρολογία τοῦ György Lukács, μποροῦμε νὰ πούμε ὅτι χαρακτηριστικὸ μιᾶς τέτοιας οἰκογένειας εἶναι ἡ «σιωπηλὴ συνύπαρξις μιᾶς ὑποχρέωσης γιὰ σεξουαλικὴ ἀποκλειστικότητα μὲ μιὰ γενικὴ καὶ ἀπρόσωπη σεξουαλικὴ προδιάθεσις».

β) Ἡ *ζωὴ καὶ ἡ δομὴ τῆς οἰκογένειας πού στηρίζεται στὴν ἀρχὴ τῆς αὐτονομίας* εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ. Αὐτὸς ὁ τύπος ἀναπτύσσεται σὲ κοινωνικοὺς σχηματισμοὺς πού ξεπερνοῦν τὴ φάση μιᾶς οἰκονομίας συντήρησης καὶ βασίζονται στὴν ἐμπορευματικὴ παραγωγὴ. Ἡ ἐνότητα παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως διασπᾶται, καὶ τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν αὐτάρκεια τῆς οἰκογένειας. Ἄν καὶ ἡ οἰκογένεια ἔχει κάποια παραγωγικὴ λειτουργία (ὅπως, λόγου χάρι, περιγράφεται ἀπὸ τὸν Max Weber στὴν προτεσταντικὴ οἰκογένεια), ἡ λειτουργία αὕτη εἶναι μόνο μερικὴ καὶ δὲν προσρίζεται γιὰ τὸν ἐφοδιασμὸ τῆς οἰκογένειας, ἀλλὰ γιὰ τὴν καπιταλιστικὴν παραγωγὴ. Ὁ χαρακτήρας τῆς οἰκογένειας, ὡς καταναλωτικῆς κοινότητας, γίνεται ἰσχυρότερος ἀλλὰ καὶ πάλι αὐτὸ εἶναι μερικὸ φαινόμενο, γιατί δὲν καταναλίσκονται τὰ πάντα μέσα στὴν οἰκογένεια. Ἐναντὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἄλλης συμπαρατάξεως, ἐπικρατεῖ στὴν κοινωνία ἡ ἀρχὴ τῆς σύνθετης δομῆσεως, οἱ ἐπὶ μέρους οἰκογένειες γίνονται τμήματα ποικίλων δομῶν καὶ ἄλλες σημαντικὲς μονάδες κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους διπλά τους. Πρῶτα ἀπ' ὅλα οἱ σύγχρονες μεγάλες παραγωγικὲς μονάδες ἀποκτοῦν μεγαλύτερη σημασία. Ἡ παραδοσιακὴ θέση μέσα στὴν οἰκογένεια ἐξασθενεῖ, καὶ καθῆκον τῆς οἰκογένειας δὲν εἶναι πᾶν μεταβιβάζει ἀνελλιπὸς τὶς παραδόσεις στὴ νέα γενιά, ἀλλὰ μάλλον νὰ ἀναπτύξει τοὺς νέους ὡς αὐτόνομες προσωπικότητες.

Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ Bernstein ὀνομάζει αὐτὸν τὸν τύπο «οἰκογένεια πού ἐπικεντρὸ της εἶναι ἡ προσωπικότητα» (personality-centered) (πράγμα πού ἐξηγεῖ γιατί οἱ αὐτόνομες προσωπικότητες χρησιμοποιοῦν ἕναν αὐτόνομο «ἐπεξεργασμένο κώδικα», ἀξεδέρθητα ἀπὸ καταστάσεις). Ἀναφορικὰ μὲ τὴν κουλτούρα, ἡ οἰκογένεια μεταβιβάζει μόνο ἕνα μέρος τῆς γνώσεως τὴν ὁποία τὸ σχολεῖο προσορίζει καὶ συμπληρώσει. Αὕτὴ ἡ μερικότητα ὅσῳ—διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτονομίας—δίνει ἐδρὸ πεδίο ἀναπτύξεως στὴν *ἀνταλλακτικὴ ἀξία*, ἀνατρέφοντας ἀνθρώπους ἱκανοὺς νὰ συλλάβουν τοὺς νό-

μους ενός κόσμου βασισμένου στην ανταλλακτική αξία. Δεν υπάρχει πιά σωπηλή συνύπαρξη αποκλειστικότητας και απρόσωπης σεξουαλικότητας οι σχέσεις στην οικογένεια, σε μεγάλο βαθμό, διαμορφώνονται σε μία βάση αποκλειστικότητας που στηρίζεται στην ελεύθερη επιλογή και υπηρετεί τις ιδιαίτερες κλίσεις του ατόμου (σ' ένα ιδεολογικό επίπεδο, αυτό εκφράζεται στο σλόγκαν «σιτί μου, σπιτάκι μου», κτλ.) σε τρόπο ώστε να δημιουργείται ένα υπόβαθρο που επιτρέπει στα μέλη της οικογένειας να υλοποιούν την αυτονομία τους.

Όλα αυτά, βέβαια, αποτελούν απλώς ένα σχεδιάγραμμα της τάσης εξέλιξης που προσδιορίζεται από μία ολόκληρη σειρά περιστάσεων που δημιουργούνται από την κοινωνική εξέλιξη (από τον μετασχηματισμό της κοινωνικής δομής, των εργατικών σχέσεων, των συνθηκών ζωής, κτλ.). Δεν μπορούμε να ασχοληθούμε τώρα μ' αυτά, εκτός αν θέλουμε να μελετήσουμε ολόκληρη την κοινωνική εξέλιξη. Στην έρευνα, φυσικά, θα πρέπει να καθορίσουμε πιο συγκεκριμένα ποιά πλέγμα αίτιων θα εξετάσουμε, εκτός από την ανάλυση της τεχνολογικής ανάπτυξης, την οποία έχουμε ήδη αναλάβει να κάνουμε.

Η πραγματικότητα, βέβαια, είναι πιο σύνθετη και πολύπλοκη απ' αυτό το σχέδιο που περιλαμβάνει δύο επίπεδα: κατά συνέπεια, μεταβατικοί και μικτοί τύποι θα πρέπει να έντοπιστούν μέσα στα πλαίσια κάθε τύπου που σκιαγραφήσαμε πιο πάνω.

Μέσα στην παραδοσιακή οικογένεια, λόγω χάρη, ή εορεά συντασμένη οικογένεια (στην οποία διάφορες γενιές ζούσαν μαζί με τη μορφή παραγωγικής-καταναλωτικής κοινότητας που ρυθμιζόταν αυστηρά από τις παραδόσεις) πρέπει να θεωρηθεί ξεχωριστός τύπος, και το ίδιο ισχύει για τον πιο σύγχρονο τύπο, που περιλαμβάνει μόνο μία μικρή πυρηνική οικογένεια.

Η περίπτωση των μη παραδοσιακών οικογενειών είναι ακόμη πιο περίπλοκη. Ο ιδεώδης τύπος, φυσικά, είναι η μορφή οικογένειας που περιγράφεται από τον Max Weber στο έργο του για την προτεσταντική ήθικη, και είναι ούσιαστικά ο ίδιος με τον «έσωτερικά προσανατολισμένο» τύπο, που πρόσφατα περιέγραψε ο David Riesmann, και ο οποίος αφήνει περιθώρια για τη διαμόρφωση του ατόμου ανθρώπου. Αλλά αυτή η οικογένεια ανήκει ακόμη στον τύπο εκείνο που επίκεντρό της είναι η προσωπικότητα, διατηρεί αυστηρά τροποποιημένες τις θέσεις με βάση την αρχή της προσωπικότητας και έχει αυστηρά καθορισμένη έσωτερική ζωή. Πρέπει να αντιληφθούμε ότι ακόμη και αυτός ο τύπος—ως ένα όρισμένο βαθμό—ανήκει πιά στο παρελθόν και υποκαθίσταται από νέες μορφές, όπου έχει αναχωνευθεί ο, τι έχει απορροφηθεί από την αποσύνθεση των παλιών τύπων.

Ας αναφέρουμε μερικούς από τους μάλλον χαρακτηριστικούς μεταβατικούς τύπους, χωρίς να προσ-

παθήσουμε να κάνουμε μία πλήρη απαρίθμηση (ή να επιβάλουμε ορολογία):

γ) Πολύ σημαντικός είναι ο τύπος των *αστικών εργατικών οικογενειών* που αναπτύχθηκε παλαιότερα και τον περιέγραψε ο Hoggarth στο έργο του *Η χρησιμοποίηση των γραμματικών γνώσεων (Uses of Literacy)*. Αυτός ο τύπος αποτελεί κατά κάποιο τρόπο παραδοσιακή οικογένεια, γιατί διατηρεί τις παλιές παραδόσεις των χωρικών και η έσωτερική ζωή της από πολλές απόψεις ρυθμίζεται από τις θέσεις που κατέχουν σ' αυτήν τα μέλη της. (Το ίδιο έχει διαπιστώσει και ο Bernstein σχετικά με τις οικογένειες των εργατών.) Όστόσο, δεν μπορεί να θεωρηθεί σαν απλός παραδοσιακός τύπος, γιατί η οικογένεια αυτή είναι πολύ πιο ανοικτή εξ αιτίας του εργατικού χαρακτήρα της και αφήνει μεγαλύτερα περιθώρια για την ανάπτυξη της προσωπικότητας. Αυτό ισχύει περισσότερο για την πιο ανεπτυγμένη μορφή της—τις οικογένειες των καλύτερων οργανωμένων εργατών. (Αυτός δεν είναι αποκλειστικά αγγλικός τύπος, γιατί απαντάται επίσης στην Ουγγαρία και προφανώς και σε άλλες χώρες—κρίνοντας από το μυθιστόρημα *Η Μητέρα* του Gorky.)

δ) Υπάρχει επίσης ο τύπος *οικογένειας*—ο οποίος βαθμιαία αποσυντίθεται—δπου οι παραδόσεις έχουν χάσει τη συνεκτική δύναμή τους, ενώ δεν έχει αναπτυχθεί ακόμη κανονική αστική οικογένεια που επίκεντρό της να είναι η προσωπικότητα. Αυτές οι οικογένειες παράγουν τα πλήθη εκείνων που ο Riesmann χαρακτηρίζει σαν «έξωτερικά προσανατολισμένους» ανθρώπους. Αυτή είναι η οικογένεια που περιγράφεται από τον Hoggarth στο δεύτερο μέρος του βιβλίου του, που αναφέραμε παραπάνω, και οι συνέπειες αυτού του τύπου εξετάζονται στην κοινωνικο-ψυχολογική έρευνα του Gerhard Vinnai (*Sozialpsychologie der Arbeiterklasse*). Αυτές οι οικογένειες χαρακτηρίζονται από χαλαρούς δεσμούς και κατά συνέπεια από έλλειψη ερεθισμάτων και, κατά πάσα πιθανότητα, είναι ασθενέστερες και στη μεταβίβαση κουλτούρας.

ε) Άλλος νέος τύπος είναι το προχωρημένο στάδιο της αστικής οικογένειας που αντικαθιστά την προτεσταντική οικογένεια, όπως την όριζε ο Max Weber. Σκοπός αυτής της οικογένειας είναι απλώς να δώσει ένα υπόβαθρο ή (στην περίπτωση της νέας γενιάς) ένα πλαίσιο για την ανάπτυξη της προσωπικότητας, και η ανάπτυξη στηρίζεται πολύ περισσότερο στην ψυχολογική απελευθέρωση της προσωπικότητας παρά σε οποιασδήποτε μορφής μεταβίβαση. (Με άλλα λόγια, η μεταβίβαση παίρνει έναν υποχρεωτικό χαρακτήρα.)

στ) Υπάρχουν μερικές παραλλαγές της οικογένειας που με κανένα τρόπο δεν μπορούν να περιληφθούν στους τύπους που έχουμε απαριθμήσει ως τώρα. Ένα παράδειγμα είναι η γνωστή σε πολλές χώρες προσπαθία, που βασίζεται στη στενή συνε-

γασία—συνύπαρξη διαφόρων οικογενειών στα πλαίσια της παραδοσιακής κοινότητας («κομμούνες», communes). Φυσικά, στις διερευνήσεις μας θεωρούνται κι αυτές οικογένειες και ο ρόλος τους, ή πολιτιστική τους λειτουργία, δεν πρέπει να αποκλειστεί από το πεδίο της έρευνάς μας.

ζ) Μπορούμε, τέλος, να θέσουμε το ερώτημα, εάν υπάρχουν τύποι οικογένειας που ποιοτικά είναι πολύ προχωρημένοι από εκείνους που αναφέραμε και στους οποίους σκοπός της συνυπάρξεως είναι ή επίτευξη κοινού στόχου που να διέπεται από ποιοτικές αξίες. Σε τελευταία ανάλυση, αυτός είναι κατά τον Bernstein ο ιδεατός τύπος οικογένειας, που έχει σαν έπικεντρο την προσωπικότητα και στον οποίο τα μέλη δημιουργούν μάλλον, παρά αναλαμβάνουν τους ρόλους τους σύμφωνα με τα ιδιαίτερα άτομικά τους χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Δεν υπάρχει, ωστόσο, κοινός στόχος ικανός να δημιουργήσει υψηλότερη μονάδα (τέτοιος στόχος—ελάχιστος σαν τάση—επικράτησε στις εργατικές οικογένειες με ταξική συνειδηση).

“Ας μην ξεχάσουμε πώς δλ’ αυτά αποτελούν απλώς ένα σχέδιο έρευνας. “Αν, όμως, θέλουμε πραγματικά να βάλουμε τα θεμέλια της έρευνάς μας, πρέπει να αναπτύξουμε κατ’ αυτόν ή παρόμοιο τρόπο μιὰ τυπολογία της οικογένειας που να περιέχει άρχες ταυτοποιητές με εκείνες που αποτελούν τη βάση της τυπολογίας της κουλτούρας.

3. Η σχέση οικογένειας και κουλτούρας

“Έχει γίνει σαφές πάνω σε τι μεθοδολογική βάση πρέπει να στηριχτούμε για μιὰ συστηματική ανάλυση της οικογένειας και της κουλτούρας. “Η μέθοδος θα πρέπει όπωσδήποτε να περιέχει τα εξής στάδια:

α) Καθορισμός του τύπου στον οποίο ανήκει ή οικογένεια σχετικά με την έσωτερική της δομή και τις λειτουργίες της.

β) “Ανάλυση, απ’ αυτή την άποψη, τόσο του πολιτιστικο-όστικο-τεχνολογικού επιπέδου της οικογένειας, όσο και της επιδράσεως των τεχνολογικών επαναστάσεων (της βιομηχανικής επαναστάσεως τον 18ο και 19ο αιώνα και της τεχνικο-επιστημονικής επαναστάσεως τον 20ό αιώνα).

γ) Το επόμενο βήμα είναι ή εξέταση του επιπέδου και της φύσης των πολιτιστικών δραστηριοτήτων που πραγματοποιούνται μέσα στην οικογένεια.

δ) Κατόπιν μπορούμε να διερευνήσουμε τί προΐοντα παράγονται και τί πολιτιστικές δραστηριότητες πραγματοποιούνται μέσα στην οικογένεια.

ε) Σαν άνακεφαλαίωση, πρέπει να καταλήξουμε σε συμπεράσματα άναφορικά με τη σχέση άνάμεσα στη δομή οικογένειας-κουλτούρας και στην κοινωνία, στην κοινωνική εξέλιξη.

“Η ουσία του θέματος βρίσκεται στη σύνδεση αυτών των σταδίων. “Εάν παραλείπαμε έστω και ένα στάδιο—ένα συνδετικό κρίκο—όλοκληρη ή έρευνα θα κατέρρεε και δεν θα είχαμε κανένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα. (Τίποτε περισσότερο από τα συμπεράσματα στα οποία έχουν μέχρι τώρα καταλήξει κοινωνιολογικές έρευνες σχετικές με την οικογένεια ή την κουλτούρα, περιορισμένες σε ένα μόνο θέμα.)

“Εάν, ωστόσο, το κάθε τι μελετηθεί μαζί, θα προκύψει τόσο ειρρύ θέμα που όπωσδήποτε είναι άδύνατο να διαπραγματευθούμε σε μία μόνο έρευνα· χρειάζεται μιὰ ολοκληρη σειρά έρευνών. Κατά συνέπεια, αν επιθυμούμε να οργανώσουμε κοινή διεθνική έρευνα, βασικός μας στόχος θα πρέπει να είναι ή επιλογή, δηλαδή, ο κατάλληλος περιορισμός του θέματός μας.

II. βάσεις προετοιμασίας της προτεινόμενης έρευνας

Με βάση τις άρχές που έχουν μελετήσει μέχρι τώρα, θα προσπαθήσουμε να προτείνουμε μερικές άποψεις, από τις οποίες ή επιλογή μπορεί να αναληφθεί με έπιτυχία και ή έρευνα να σχεδιαστεί με συγκεκριμένο τρόπο. Βέβαια, οι παρακάτω προτάσεις μας δεν συνιστούν ένα ολοκληρωμένο έρευνητικό σχέδιο, αλλά αποτελούν απλώς μιὰ κατάταξη των άπόψεων οι οποίες φαίνεται να είναι άπαραίτητο να ληφθούν υπόψη για να καταλήξουμε στο τελικό σχέδιο έρευνας.

Παραθέτουμε τα σημεία που μάς φαίνονται άπαραίτητα:

1. Τίθεται το ερώτημα εάν και σε ποιό βαθμό είναι άπαραίτητο να χρησιμοποιήσουμε τα υπάρχοντα στοιχεία με τη μορφή δευτερογενούς έρευνας. Οι έθνολογικές και κοινωνιολογικές έρευνες έχουν, άναμφίβολα, συγκεντρώσει μεγάλο αριθμό στοιχείων και πολλές γνώσεις πάνω στους συσχετισμούς άνάμεσα στην εξέλιξη της οικογένειας και της κουλτούρας. Δεν θα ήταν δικαιολογημένο ή δυνατό να άγνοήσουμε αυτά τα στοιχεία. Γι’ αυτό το λόγο προτείνουμε—προτού γίνει το όριστικό σχέδιο της έρευνας—κάθε χώρα να συντάξει δύο μελέτες που να στηρίζονται στα ήδη υπάρχοντα στοιχεία.

α) “Η πρώτη θα πρέπει να συνοψίσει τα αποτελέσματα των έθνογραφικών μελετών πάνω στον συσχετισμό της οικογένειας και της κουλτούρας.

β) “Η δεύτερη να συνοψίσει τα σχετικά στοιχεία που συγκεντρώθηκαν σε κοινωνιολογικές έρευνες της οικογένειας και της κουλτούρας.

Αυτές οι δύο μελέτες δεν μπορούν να αντικατασταθούν από μία, γιατί ή καθεμιά χρειάζεται τους δικούς της ειδικούς έπιστήμονες.

Αυτές οι μελέτες, ωστόσο, δεν θα καταστήσουν περιττές νέες έμπειρικές μελέτες, γιατί γενικά οι έργασίες που έχουν γραφτεί μέχρι τώρα δεν καλύ-

πουν το πλήρες σύστημα συσχετισμών οικογένειας και κουλτούρας που εκθέσαμε παραπάνω. Ένα ακριβές, όμως, και τελικό σχέδιο εμπειρικής έρευνας δεν μπορεί να γίνει χωρίς να στηριχθεί στα στοιχεία που είναι διαθέσιμα. Παράλληλα με τις δευτερογενείς έρευνες, σ' αυτό το στάδιο προτείνουμε να αναληφθούν μόνο δοκιμαστικές έρευνες με εμπειρικό χαρακτήρα. Στη συνέχεια μπορεί να ακολουθήσει η κατάρτιση και η ανάληψη ενός τελικού σχεδίου εμπειρικής έρευνας.

2. Έπιλογή δείγματος

Έφ' όσον το αντικείμενό μας είναι ολόκληρες οικογένειες, δεν είναι ανάγκη να αποβλέπουμε σε αντιπροσωπευτικότητα σε επίπεδο εθνικού πληθυσμού, γιατί η δουλειά αυτή θα απαιτούσε πολύ κόπο και δαπάνη. Ούτε μπορούμε να περιλάβουμε όλα τα στρώματα του πληθυσμού: ο σημαντικότερος στόχος της έπιλογής θα πρέπει να είναι ο περιορισμός της έρευνας στα στρώματα εκείνα που είναι τα σπουδαιότερα για τον σκοπό μας και η έπιλογή του αναγκαίου αριθμού οικογενειών για τα δείγματά μας. Τα στρώματα που πρέπει, κατά τη γνώμη μας, να εξεταστούν, είναι τα ακόλουθα:

- α) Άγροτοεργάτες (χωρικοί) που ζουν μ' ένα σχετικά παραδοσιακό τρόπο ζωής, όπως καθορίζεται από τις συνθήκες που επικρατούν στη συγκεκριμένη χώρα·
- β) Έργάτες πρώτης γενιάς (δηλαδή αυτοί που γεννήθηκαν σε οικογένειες χωρικών)·
- γ) Έργάτες δεύτερης τουλάχιστο γενιάς με αστικές ρίζες·
- δ) Έργάτες στον τομέα ύπηρεσιών·
- ε) Παραδοσιακά μέσα αστικά στρώματα·
- στ) Διανοούμενοι υψηλής μορφώσεως·
- ζ) Νέοι που δημιουργούν οικογένειες.

Δεν νομίζουμε ότι η αντιπροσωπευτικότητα είναι απαραίτητη σ' αυτά τα στρώματα· η μελέτη σε βάθος είναι σπουδαιότερη από τη διερεύνηση σε πλάτος.

3. Μέθοδος έρευνας

Από τις παραπάνω σκέψεις προκύπτει αναμφίβολα ότι μόνο μία μέθοδος υπάρχει που μπορεί να χρησιμοποιηθεί: κατευθυνόμενες συνεντεύξεις βάθους που να καλύπτουν όλα τα μέλη της οικογένειας τα οποία είναι σε θέση να απαντήσουν. (Μία συνέντευξη, της οποίας οι σταθερές ερωτήσεις είναι καθορισμένες, αλλά οι απαντήσεις δίνουνται ελεύθερα από τον ερωτώμενο, με τη μορφή συζητήσεως, ή οποία μαγνητοφωνείται και μετά καταγράφεται στο ερωτηματολόγιο.) Αυτή προφανώς είναι μία από τις πιο κοινά χρησιμοποιούμενες μεθόδους,

αλλά είναι για μας αδιανόητο να πετύχουμε αξιόλογα αποτελέσματα με τη μέθοδο των ερωτηματολογίων.

4. Ομάδες ερωτήσεων στη συνέντευξη

Η συνέντευξη θα πρέπει να περιλαμβάνει τις ακόλουθες ομάδες ερωτήσεων:

A) Τύπος οικογένειας:

- α) Μέγεθος, εγκατάσταση, τύπος, σχέσεις ιδιοκτησίας (και μέσα στην οικογένεια), συνθήκες παραγωγής και καταναλώσεως, τεχνολογικό επίπεδο, βαθμός αστικοποίησης.
- β) Διαδρομή της ζωής του κάθε μέλους, βλάνσεις, σχέσεις, θέση μέσα στην οικογένεια, θέση που κατέχει ή οικογένεια στη ζωή του μέλους (ο ρόλος της οικογένειας σ' ολόκληρη τη διαδρομή της ζωής ενός μέλους).
- γ) Δραστηριότητες έντατικού και έκτατικού χαρακτήρα που πραγματοποιούνται μέσα στην οικογένεια. Οι δραστηριότητες έκτατικού χαρακτήρα γίνονται από κοινού (από το πρόγευμα ως την παρακολούθηση τηλεοράσεως). Αντίθετα, θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί σ' αυτό το έντατικών δραστηριοτήτων εκείνο που αναφέρεται στην αξιολογική κλιμάκωση που αντανακλάται (π.χ. ιδεολογία, πολιτικές στάσεις, ήθικη συμπεριφορά, ήθος της εργασίας κτλ.)·
- δ) Εκπαιδευτικές αρχές και εφαρμογές της οικογένειας.

B) Κουλτούρα μέσα στην οικογένεια:

- α) Τι πολιτιστικές δραστηριότητες πραγματοποιούνται συλλογικά στην οικογένεια (από ολόκληρη την οικογένεια ή από δύο μέλη τουλάχιστο).
- β) Με τι ένεργητικές ασχολίες (τραγούδι, αφήγηση ιστοριών κτλ.) καταπιάνονται τα μέλη. (Μια ασχολία ονομάζεται ένεργητική, όταν χρειάζεται ή δημιουργική-παραγωγική δραστηριότητα ενός τουλάχιστον μέλους.)
- γ) Με τι παθητικές ασχολίες (π.χ. παρακολούθηση κινηματογραφικών ταινιών, τηλεοράσεως) καταπιάνονται τα μέλη. (Μια ασχολία ονομάζεται παθητική όταν είναι αποκλειστικά δεκτική.)
- δ) Τι πολιτιστικές δραστηριότητες πραγματοποιούνται από τα άτομα-μέλη μέσα στην οικογένεια.
- ε) Τι πολιτιστικές δραστηριότητες πραγματοποιούνται από τα άτομα-μέλη έξω από την οικογένεια.
- στ) Σε ποιο βαθμό οι δραστηριότητες που αναφέρονται στα σημεία δ) και ε) έναρμονίζονται με το πολιτιστικό κλίμα της οικογένειας ή προσκρούουν σ' αυτό; Γενικά: τι είδος πολιτιστικής συμπεριφοράς παρέχεται από την οικογένεια.
- ζ) Φύση και περιεχόμενο των πολιτιστικών δρα-

στηριοτήτων τῆς οἰκογένειας: λαϊκὲς ἢ αὐτόνομες δραστηριότητες, σχέση ἐνεργητικῶν καὶ παθητικῶν πολιτιστικῶν ἀσχολιῶν, φύση καὶ περιεχόμενο ἐργασιῶν ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴν καθημερινὴ ζωὴ τῆς οἰκογένειας.

Ὅλα αὐτὰ φυσικὰ ἀπαιτοῦν παραπέρα ἐπεξεργασία. Ἐχομε ἀπλῶς καθορίσει τὰ θέματα.

Μιὰ συνέντευξη μπορεῖ νὰ διαρκέσει δύο ἔως

τρεῖς ὥρες (μὲ προσεκτικὰ διαλεγμένες ἐρωτήσεις). Σύμφωνα μὲ τὴν πείρα μας, συνεντεύξεις αὐτῆς τῆς διάρκειας εἶναι δυνατό νὰ γίνουν (ἴσως σὲ δύο φάσεις). Ἐχομε χρησιμοποιήσει αὐτὴ τὴ μέθοδο συχνὰ καὶ ἡ μεγάλῃ πλειονότητα τῶν ἐρωτωμένων τὴν ἔχουν δεχτῇ μέχρι στιγμῆς πολὺ εὐχάριστα, καὶ μάλιστα ἓνα μεγάλο μέρος ἀπ' αὐτοὺς ἀπόλαυσαν τὸ γεγονός ὅτι τοὺς παίρναμε συνέντευξη.